

GLOBAL ISISH VA DEMOGRAFIK MUAMMOLAR

Rahmonova Nurjahon Odiljon qizi

Toshkent davlat transport universiteti

“Ekologiya va atrof-muhiti muhofaza qilish”

yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Global isish va demografik muammolarning yuzaga kelishi, aholi sonining demografik o‘sishi natijasida ularning tabiatga texnogen omilining ta’siri ham ko‘payib bormoqda. Maqolada bu haqida keng yoritilib ularning oldini olish chora-tadbirlari, taklif va g‘oyalar berilib o‘tildi. Bugungi kunda eng katta xavf global isish xavfining ortib borishi. Bunga sabab insonlarning tabiatga antropogen ta’sirining ortib borishi natijasidir. Global isish parnik effekti va uning sabablari tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: BMT, global isish, parnik effekti, parlanish, sirkulyatsiya, urbanizatsiya, migrasiya, emigrasiya, “oltin milliardlar”.

Kirish: Keyingi paytlarda Yer sharida aholining demografik o‘sishi oqibatida ularning tabiatga bo‘lgan ta’siri ko‘payib bormoqda va ularning tabiatdan noto‘g‘ri foydalanishi oqibatida biosfera ifloslanib, zaharli gazlar miqdori ortib bormoqda. Antropogen va texnogen omillarning ko‘pligi natijasida iqlimga ta’sir ko‘rsatilmoqda. Sanoatning rivojlanishi va avtotransportning ko‘payib borishi sababli atmosferaga katta miqdorda karbonat angidrid gazlari tashlanmoqda. Bundan tashqari, toshko‘mir, neft va gazning yonishi oqibatida atmosferaga katta miqdorda suv bug‘i tashlanadi. Parlanish oqibatida atmosfera yuqorisida karbonat angidrid va suv bug‘i qatlam hosil qilib, yuqoridan kelayotgan quyosh nurini to‘sadi va dimiqish paydo bo‘ladi hamda harorat ko‘tariladi.

Bugungi kunda insoniyat uchun eng og‘ir xavf – global isish xavfidir. Global isish muammosi yoki parnik effektiga asosiy sabab atmosferaga har xil gazlarning ko‘p chiqarilishi yoki antropogen oqibatlar ta’siridir. Sivilizatsiya natijasida sanoat va texnika rivojlandi, avtomobillar soni keskin ko‘paydi, o‘rmonlar, o‘tloqlar kamayishi tufayli atmosferada SO₂ gazi miqdori oshdi. Sanoat chiqindilari qayta ishlanmasligi ham atmosferaga chiqadigan SO₂ gazining oshib ketishiga sabab bo‘lmoqda.

Bugungi kunda iqlimning o‘zgarib borishi insoniyat oldidagi eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib turibdi.

Parnik effekti yoki isib borish haqida 1990-yilda AQSH prezidentiga 49 ta Nobel mukofoti sovrindorlari murojaat etishdi. Ular XXI asrdagi eng dahshatli xavf-xatar – global isish yoki parnik effektiga to‘xtalib, antropogen ta’sirida eng kuchli, xavfli o‘zgarishlar yuz berishini ta’kidlashdi va bu borada eng katta ilmiy ishlarni boshlashdi.

Parnik effektining asosiy manbai suv bug‘i (u yer atmosferasida 0,3 foiz bo‘lsa, parnik effekti natijasida 70 foizga yetadi) va aerosol hisoblanadi. Biz har yili 6000 km³ (6·10¹² t) suv sarflaymiz, shundan asosiy qismi qaytmaydi.

Har xil joyda, har xil haroratda katta miqdorda suvdan foydalanish va oqizish faqatgina atmosferada havo namligini oshirish imkonini beradi. Namlikning issiqni to‘plash, yig‘ish qobiliyati atmosferada sirkulyatsiya jarayoni buzilishiga, qo‘shimcha parlanishga, bulutlar va yog‘inlar hosil bo‘lishiga olib keladi. Chunki 6·10¹² t suv dunyodagi barcha daryolarning 16 foiz oqar suvi va atmosferadagi suv bug‘ining 20 foizini tashkil etib, parnik effekti hosil bo‘lishida asosiy omil hisoblanadi.

Atmosferaga suv bug‘lari ko‘p tashlanishiga yana bir sabab issiqlik-energiya kompleksi bilan bog‘liqdir. Eng ekologik toza hisoblangan gaz yonishi orqali (tarkibida 98 foiz metan gazi mavjud) havoda kislorod bilan reaksiyaga kirishadi.

Demografik muammolar yer sharida odam sonining oshib borishi, sanoatning rivojlanishi va mamlakatda ichki yalpi mahsulotning oshishi bilan bog‘liqdir. Sanoat rivoji va yalpi ichki mahsulotning oshishi uchun tabiatdan juda ko‘p narsa shafqatsizlarcha olinadi. Masalan, birgina joyda neftni qayta ishlovchi zavodni ishga tushirish uchun ishchi kuchi va texnikadan tashqari, temir yo‘l, odamlarning kundalik hayoti uchun zarur maishiy xizmat vositalari kerak. Temir yo‘l o‘z navbatida atmosferani va yaqin atrofni ifloslantiradi, qancha suv va elektr quvvatini talab qiladi. Maishiy xizmat vositalari, uy-joylar, do‘konlar, xizmat ko‘rsatuvchi internet, telefon va boshqalar kerak. Ularning har yillik amortizatsiyasiga katta miqdorda mablag‘ sarflanadi.

BMT ma’lumotlariga ko‘ra, 1960-yilda 20% aholi kambag‘al mamlakatdagi 20% aholiga qaraganda 30 marta ko‘p daromadga ega bo‘lgan. 1995-yilga kelib, 20% boy va 20% kambag‘al o‘rtasidagi o‘rtacha daromad 30:1 dan 82:1 gacha o‘sd. Afrikadagi o‘rtacha oila 1972-yilga qaraganda 1997-yilda 20% kam daromad oldi.

Aholi sonining o‘shishi boy mamlakatlarda kam kuzatiladi. Kapital to‘plash qiyin bo‘lgan kambag‘al mamlakatda aholi soni tez oshib boradi. Bu mamlakatlar maktab, kasalxona va aholi ongini o‘stirishga kapital mablag‘ni juda kam sarflashadi. Ayollarning o‘qishga, ishlashga sharoiti bo‘lmagan paytdagina tug‘ilish ko‘payadi va yana kambag‘allar soni oshib boradi. Bunday oilalar bolalari orqali ishchi kuchini ko‘paytirib, yana daromad qidiradilar. Masalan, janubda oziq-ovqat ishlab chiqarish sezilarli darajada 2-3 marta oshdi, ammo kambag‘allar soni kamayib borayotgani yo‘q, balki jon boshiga oziq-ovqat ishlab chiqarish kamayib bormoqda.

Demak, bunda ikki marta yashash og‘irlashadi:

Birinchidan: qishloq xo‘jaligi rivojlanib, barcha yer va suvdan zararkunandalarcha foydalaniladi. Odam soni oshib boradi, boylik va daromad noto‘g‘ri taqsimlanadi.

Ikkinchidan: atrof-muhitga zarar yetkaziladi, oʻrmonlar kesiladi, suvlar ifloslanadi, tuproq kimyoviy moddalar bilan toʻyinadi, atmosferaga zararli moddalar tobora koʻproq tashlanadi.

Bularning hammasi insonlar hayotini engillashtirmaydi, balki kelajakda iqtisodiy oʻsishga toʻsiq boʻlishi mumkin.

Bugungi kundagi ikkinchi global muammo – aholining koʻpayib borishi va uning uchun zarur shart-sharoitlar yaratilishi muammosidir. BMT maʼlumotlariga koʻra, yer sharida 2025-yilga borib 8 mlrd. odam yashaydi. Ularga suv, ozuqa va qoʻyoshnuri zarur. Ammo Yer bularni hammaga birdek etkazib bera olmaydi.

Insoniyat oʻz ehtiyoji uchun yangi zavod, fabrikalar qurmoqda, yerlarni oʻzlashtirib, oʻrmonlarni payhon qilmoqda. Bu kabi harakatlar tabiatga juda katta zarar keltiradi, bu zararining oʻrnini hech qachon toʻldirib boʻlmaydi. Keyingi 50-yilda oʻrmonlarning yarmi kesilib, oʻzlashtirilib yuborildi.

Demografik muammolar dunyo mamlakatlari tomonidan tan olindi.

“Demografiya” atamasini 1855-yilda fransuz olimi A.Giyar fanga kiritdi. Demografiya aholining tarkibi, oʻsishi, joylashish qonuniyat-larini oʻrganadi, aholishunoslik nazariyasini, aholishunoslik siyosatini ishlab chiqadi. Shuningdek, tugʻilish, koʻpayish, oʻlish, irqiy, til, migrasiya va urbanizasiya darajalarini oʻrganib, hisobga olib boradi.

BMT maʼlumotiga koʻra, yer sharida 2025-yilda aholi soni 8,3 milliardga yetadi. Hozirgi kunda yiliga 130 mln. odam tugʻilib, 50 mln. odam oʻlmoqda, oʻrtacha koʻpayish 80 mln. kishini tashkil qilmoqda.

Odam juda tez koʻpayib borayotgan mamlakatlar Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi mamlakatlari hisoblanadi. Bu mamlakatlarda bir kunda aholi soni oʻrtacha 254 mingtaga koʻpaymoqda. Sanoati rivojlangan mamlakatlarda aholining koʻpayishi juda cheklangan. Gʻarbiy Yevropa mamlakatlari aholisining sanoat tovarlari va tabiiy zaxiralardan foydalanish darajasi bu hududdagi boshqa mamlakatlarga qaraganda 10 marta ziyod.

BMT AQSH, Gʻarbiy Yevropa va Yaponiya aholisining isteʼmol ehtiyojlariga qarab, ularni «oltin milliardlar» deb ataydi. Bu mamlakatlar aholisi eng yuqori qulaylikka ega sharoitlarda yashovchilar jumlasiga kiradi. AQSHda tabiiy zahiralarda juda kam qoldi, neft konlari 7-yilda, tabiiy gaz 5-yilda, koʻmir 18-yilda tugashi taxmin qilinmoqda.

Keyingi paytlarda intellektual emigrasiya yoki aqllilarning boshqa hududlarga oqib ketishi juda koʻp mamlakatlarda kuzatilmoqda. Ziyolilar, olimlar ish haqi kamligidan boshqa mamlakatlarga ketib qolmoqdalar. Bu esa xalq xoʻjaligiga salbiy taʼsir koʻrsatadi.

Butun dunyo sogʻliqni saqlash jamiyati maʼlumotlariga koʻra, insonning sogʻligʻiga taʼsir koʻrsatadigan omillarning 50% i ijtimoiy-iqtisodiy boʻlsa, 20% i

genetik, 20% i ekologiya va 10% i sog‘liqni saqlash organlarining ishiga bog‘liqdir. Demak, bizning uzoq umr ko‘rishimiz va sog‘ bo‘lishimizga ekologik omillar 20 % ta’sir ko‘rsatadi. Bu ko‘rsatkich kelajakda yanada oshib borishi mumkin.

Xulosa: Yuqorida ta’kidlaganimizdek, bugungi kunda biosferada eng katta xavf – global isish xavfidir. Global isishga sabab, bu antropogen omildir. Yer sharida odamlarning ko‘payib ketishi va ularning o‘z ehtiyojlari uchun tabiiy resurslardan noto‘g‘ri foydalanishi tufayli atmosferaga tashlanayotgan SO₂ miqdori oshib ketdi.

Global isish muammosi yoki parnik effekti insonlarning atmosferaga bo‘lgan salbiy munosabatlari oqibatida kelib chiqadi. Chuchuk suv tanqisligi vujudga keladi, tuproqlarda sho‘rlanish holati yuz berib, o‘simliklarning hosildorligi kamayib ketadi. Sivilizatsiya natijasida sanoat va texnika rivojlandi, avtomobillar soni keskin ko‘paydi, o‘rmonlar, o‘tloqlar kamaydi. Sanoat chiqindilari qayta ishlanmasligi ham atmosferaga chiqadigan SO₂ gazining oshib ketishiga sabab bo‘lmoqda. Demak, u yoki bu tarzda hosil bo‘lgan karbonat anhidrid va boshqa zararli gazlar havoga tarqaladi. Global isish iqlim o‘zgarishiga olib keladi.

EFoydalanilgan adabiyotlar:

1. Нестеров П. М., Нестеров А. П. Экономика природо-пользования и рынок. М.: "ЮНИТИ", 2001.
2. Новиковиков Ю.В. Экология, окружающая среда и человек. — М., 2003.3.3.
3. D.Yo.Yormatova. Ekologiya. –Т.: “Fan va texnologiya”, 2012.
4. D.Yo.Yormatova. Ekologik monitoring. –Т.: “Fan va texno-logiya”, 2011.
5. В.И.Коробкин, Л.В.Переделский. Экология для студентов.– Ростов-на-Дону: «Феникс», 2001.
6. Sa’dullaeva O.N Partiya matbuotida dasturda ifodalangan vazifalarning belgilanishi. “O‘zbekiston matbuoti” jurnali. 2016-yil 4-son.
7. J.X.Xolmo‘minov. Ekologik huquqlar. –Toshkent, 2012.
8. Экология. Энциклопедия для детей, том 19. – М.: «Аванта», 2001.